

O OPŠTIM UZROCIMA DRUŠTVENIH KRIZA U REALNOM SOCIJALIZMU — TEZE

Mladen Lazić

Institut za društvena istraživanja, Zagreb

U radu se iznose osnovni uzroci društvenih kriza koji djeluju u zemljama realnog socijalizma. Apostrofiraju se strukturalni elementi koji utječu na pojavu kriza. U tom se smislu analiziraju kontradikcije koje postoje unutar vladajućih društvenih odnosa. Kao konstantne izvore krize autor navodi i pogrešno planiranje, nisku produktivnost rada, asocijacije između centralizacije i decentralizacije, odnos prema kapitalizmu, militarizaciju sistema, nedostatak inherentnih adaptivnih dinamičkih mehanizama, itd.

1. U društvima »realnog socijalizma« nije moguća kriza u izolovanim »podsystemima« (ekonomiji, politici, kulturi...). Zbog ukidanja odvojenosti građanskog društva od države, zbog totalizacije kao dominantnog oblika integracije društva, svaka kriza po tendenciji biva univerzalizovana, tj. ispoljava se kao opšta.

2. Opšti uslov krize u »realnom socijalizmu« predstavlja protivrečnost između socijalizacije kao univerzalnog principa društvene organizacije i posredovanja posredne — vladajuće — grupe koja tu socijalizaciju postavlja/reprodukuje polazeći od sopstvenih posebnih interesa. Kontradikcija društvenog karaktera proizvodnje i privatnog prisvajanja u kapitalizmu razrešena je uspostavljanjem planske proizvodnje. Subjekat planiranja, pa stoga i kontrolor ukupne društvene reprodukcije, nije, međutim, postala zajednica, već klasa kolektivnih vlasnika. Nametanje specifičnih pretpostavki samoobnavljanja njene vladavine kao opšteg obrasca društvene reprodukcije postaje trajni generator krize.

3. Pošto sam način postojanja sistema društvenih odnosa predstavlja izvor krize, to je ona potencijalno — dakle, u svom latentnom obliku — takođe i trajno stanje sistema. Specifični mehanizmi (o kojima će biti reči) dovode do ospoljavanja te latencije, odnosno zaoštavaju kontradikcije u tolikoj meri da se na površini pojave kao aktuelna kriza.

4. Društva »realnog socijalizma« organizovana su kao prisilni totaliteti, što znači da su svi odnosi unutar njih istovremeno i odnosi moći. Svaki oblik krize pojavljuje se, otuda, i kao kriza odnosa moći, ili dominacije/pod-

ređenosti i sl. Dok je, dakle, u kapitalizmu tržište glavni medijum krize, odnosno »eter« kojim se sile krize prenose kroz društvenu stvarnost, takav medijum u »realnom socijalizmu« predstavljaju odnosi moći, tj. »politika«. »Politički« odnosi čine arenu u kojoj se totalna kriza naj snažnije ispoljava i, zatim, razrešava.

5. Zbog nužnog »političkog« posredovanja društvene krize, ova se u »realnom socijalizmu« uvek ispoljava kao manifestan konflikt društvenih grupa. Pri tome sukob antagonističkih klasa izbija na površinu tek na vrhuncu najzaoštrenijeg oblika krize. Naime, postojanje neprijateljskih klasa u tim se društvima prikriva i to u toj meri, da se manifestovanje njihovih sukoba silom prigušuje (što postaje nemoguće tek kada sukob dobije široke razmere). Zbog sveobuhvatnosti, odnosno sveprisutnosti aparata vlasti, neophodnih zbog prisilne totalizacije društva, kriza se uvek pojavljuje unutar nečijeg »domena« i zato nužno dobija karakter konflikta samih delova aparata. Sukob (jer se u njemu pojavljuju grupe, »koalicije« i sl.) ima dve dimenzije: vertikalnu (budući da su aparati hijerarhijski organizovani, u sukobu su različiti nivoi, slojevi...) i horizontalnu (funkcionalni i teritorijalni oblici organizacije aparata).

6. Kriza u »realnom socijalizmu« se neposredno generira iz tri osnovna odnosa: iz antagonističkog društvenog odnosa (suprotnosti osnovnih klasa); iz odnosa unutar vladajućih aparata (samo ustrojstvo vladajuće klase); i iz odnosa s još uvek svetski dominantnim oblikom proizvodnje — kapitalom. Trajnost delovanja tih uzroka objašnjava nužnost periodičnog zaoštavanja kriza unutar svake zemlje »realnog socijalizma«.

7. Budući da vladajuća klasa organizuje društvenu proizvodnju kao sredstvo za reprodukciju sopstvenog dominantnog položaja (a ne kao sredstvo za zadovoljavanje potreba članova društva), nužno se u njoj pojavljuje suštinska deficitarnost (istorijski neophodnih upotrebnih vrednosti. Permanentno obnavljanje proizvodnje nestašica i viškova (nestašice upotrebnih vrednosti za stanovništvo, viškovi neutrošivih planskih vrednosti, neuravnotežena distribucija pri kojoj se isti proizvod na različitim mestima pojavljuje kao manjak i višak...) povremeno dobija razmere teških ekonomskih poremećaja. Na površini se izvori krize ispoljavaju u dve osnovne forme: u formi pogrešnog planiranja i formi niske produktivnosti rada (a dalje se diferenciraju na: sektorsku gransku neravnotežu, nerazvijenost pojedinih grana, nedostatak investicionih sredstava itd. odnosno — apsentizam, nedisciplinu, fluktuacije, malu intenzivnost...).

8. Kao totalitarni sistem represije, »realni socijalizam« vrši striktno klasno podvajanje prava i obaveza: sva prava su na strani vladajuće klase, a sve obaveze podaničke. Drugim rečima, potpuna neodgovornost vlasti kao svoju drugu stranu ima »pravo na traženje milosti i pravo na potkazivanje« (A. Heller) kao jedine elemente narodnog »suvereniteta«. Takvo istorijsko nazadovanje slobode (kao autonomije samo-razvoja) u flagrantnoj je kontradikciji i sa stepenom razvoja proizvodnih snaga visoko-industrijske civilizacije. U društvu u kojem potpuna atomizacija podanika onemogućava organizovane oblike otpora, teško se može očekivati da borba protiv represije bude inicijalna forma društvene krize. Ali samo ospoljavanje krize čini po-

bunu protiv apsolutne dominacije jednim od najsnažnijih izvora radikalne destabilizacije sistema.

9. Hijerarhijski odnosi unutar aparata vlasti (odnosno — kolektiviteta vladajuće klase) stalno pretvaraju bazično jedinstvo interesa njihovih članova u pojavne suprotnosti. Svaki dati položaj karakteriše težnja za osamostaljivanjem prema nadređenom položaju i za fiksiranjem (i proširenjem) ovlašćenja prema podređenom položaju. Uspostavljanje jedinstva aparata je stoga rezultat trajnih aktivnosti ujedinjavanja; a to je proces čiji je ishod promenljiv. Istovremeno, svaki poremećaj jedinstvenog funkcionisanja aparata ima za posledicu društvenu krizu: disfunkcionalnost svakog segmenta aparata — zbog njegove totalizujuće društvene uloge — praktično znači poremećaj u reprodukciji odgovarajućeg dela društvenog života (koji aparat reguliše) itd.

10. Oscilacije između centralizatorskog i decentralizatorskog kretanja su stalne i nužne: one su posledica imanentne logike organizacije aparata vlasti. Istovremeno, svaka neravnoteža u jednom ili drugom pravcu izaziva poremećaje u njihovom funkcionisanju (i zatim — šire posledice). Preterana centralizacija znači da se smanjuje regulativna autonomija funkcionalnih delova aparata. Sve širi krug ovlašćenja prisvajaju tako viši nivoi vlasti. Što je, pak, nivo viši, specifične kompetencije su manje (nedostaje posebna edukacija, informacije postaju sve apstraktnije, poznavanje konkretnih problema sve slabije...). Stoga značajno raste šansa da kvalitet regulacije opada, odnosno — da se gomila broj poremećaja u odgovarajućem društvenom podsistemu. Suprotno, prenaplašena decentralizacija znači da viši nivoi hijerarhije prenose na niže i kompetencije koje pripadaju jedinstvenoj regulaciji podsistema. Iz toga sledi niz destabilizujućih posledica. Smanjuje se integrisanost sistema. Autonomni podsistemi razvijaju paralelne regulacije, smanjujući ukupnu ekonomičnost. Zaoštava se sukob između funkcionalnih delova aparata, jer posredujući mehanizam — a to znači viši nivo hijerarhije — ima smanjena ovlašćenja, pa tako i efikasnost. Ako se radi o teritorijalnoj decentralizaciji (za razliku od funkcionalne, koja proizvodi tek rastuću neefikasnost), onda prethodi i neposredni raspad sistema.

11. Da bi se deo (podsystem) mogao potpuno odvojiti od sistema, mora da bude zadovoljeno nekoliko pretpostavki. Prvo mora biti ostvarena takva autonomija aparata koji njime upravlja, da sve bitne odluke koje se tiču reprodukcije tog dela (kao podsistema većeg sistema) mogu biti samostalno donošene (u celini sistema, poremećaj koji se javlja indicira se kao smanjena efikasnost). Zatim je neophodno razviti sva komplementarna obeležja (ekonomska, politička, kulturna...) koja omogućuju da se deo sistema pretvori u manji sistem — koji funkcioniše unutar većeg, ali je sposoban za samostalnu reprodukciju (unutar većeg sistema indicira se duboka kriza funkcionisanja). Najzad, neophodni su uslovi koji će omogućiti razdvajanje od većeg sistema, tako da se neutrališe njegova intervencija (raspad većeg sistema).

12. I pri relativno »uravnoteženoj« centralizaciji sistema, konkurencija između paralelnih (funkcionalnih i teritorijalnih) delova aparata proizvodi stalnu destabilizaciju. Položaj svake podređene hijerarhije zavisi od uspeš-

nosti reprodukcije sektora kojim upravlja. A ta uspešnost bitno počiva na veličini viška društvenog položaja koji će sektoru biti distribuiran iz centra. U borbi oko visine učešća u raspodeli formiraju se koalicije od čije relativne snage zavisi u značajnoj meri i način distribucije. Drugim rečima, osnovni kriterij distribucije viška nije uravnotežena reprodukcija globalnog sistema, već je to trenutni odnos snaga konkuretskih koalicija koje nastoje da ojačaju sopstveni položaj. Jasno je, stoga, da je neuravnotežen razvoj uobičajen oblik reprodukcije, i da kumulacija disproporcija periodično mora izazivati krize.

13. Sistemi »realnog socijalizma« funkcionišu u uslovima svetsko-istorijske dominacije proizvodnje kapitala. Da bi uopšte opstali, moraju da se odupiru toj dominaciji na dva plana: u smislu spoljašnje pretnje sistemu; i prema kapital-tendencijama koje se spontano razvijaju unutar samog sistema realnog socijalizma. I jedan i drugi proces autonomno rađaju snažne krizne tendencije.

14. Spoljašnje pretnje sistemu razvijaju moćan odbrambeni/agresivni kompleks. Postojeću unutrašnju sklonost militarizaciji (zbog totalitarne kontrole) snažno podstiče neophodnost zaštite uspostavljenog imperijuma, odnosno eventualno njegovo proširenje. Pri tome znatnu ulogu igra ekonomsko-tehnološka zaostalost zemalja »realnog socijalizma«. Ne samo da zbog slabije razvijenosti veći deo nacionalnog dohotka odlazi na vojne potrebe, već primitivnija tehnologija primorava na još veća relativna ulaganja. Uz to, proširenje imperijuma zahteva takođe znatno veće relativne troškove za održavanje zaposednutih teritorija. Zbog svega toga se svako zaoštavanje spoljno-političke situacije, praćeno povećanom militarizacijom, nužno pretvara u unutrašnje ekonomsko destabilizovanje sistema itd.

15. Svetsko-istorijska dominacija kapitala nameće sopstvene kriterije unutrašnjoj reprodukciji sistema »realnog socijalizma«. Sistem pre svega nema inherentne dinamičke mehanizme: apstraktno gledano, i on u celini, i svaki njegov deo, mogli bi se održavati u datom, stacionarnom obliku. Dinamika kapitala, međutim, nameće mu razvoj kao bitnu komponentu (u suprotnom, sledi propast zbog spoljašnje konkurencije). Ali taj razvoj nije ni samo-regulativan, niti ima imanentne indikatore. On se zasniva na arbitrarnim odlukama vladajuće hijerarhije (voluntarizam sledi otuda što se interes vladajuće klase ne može jednoznačno homogenizovati). Svaki je razvoj, dakle, nužno disproporcionalan pa tako i obeležen kriznim tendencijama.

16. Svetska dominacija kapitala postavlja takođe civilizacijske standarde oblika i načina zadovoljavanja ljudskih potreba. Zbog statičnosti, i uz to odsustva indirektnih (tržišnih) mehanizama kojima bi proizvodnju prilagođavao potrebama, sistemi »realnog socijalizma« celokupnom svom stanovništvu osiguravaju (istorijski) pod-standardne životne uslove. U poređenju s potencijalnim načinom života, relativno siromaštvo stanovništva predstavlja trajno ospoljenu krizu. S druge strane, u pokušaju da poboljšaju uslove života, široki slojevi se orjentišu na tzv. drugu ekonomiju. Te paralegalne i ilegalne aktivnosti ne nanose samo znatne štete vladajućem obliku proizvodnje (preko smanjene produktivnosti, korišćenja »javne«

imovine u privatne svrhe itd.); one su njegova neposredna negacija i to sa retrogradnog istorijskog stanovišta.

17. Dok krize u kapitalizmu čiste proizvodni sistem od prevladanih oblika, u »realnom socijalizmu« one znače puku blokadu funkcionisanja sistema. Naravno, u zaoštrenom vidu one mogu predstavljati rodno mesto revolucionarne negacije klasnog društva. Ali u »svakodnevnom« ispoljavanju njihovo prevladavanje znači samo uspostavljanje prethodnog stanja. Nijednu od kontradikcija koje ih proizvode ne mogu krize ni privremeno da uklone, odnosno mogu ih ukloniti samo tako što će osloboditi mehanizme koji će i sami predstavljati uzroke novih kriza.

Mladen Lazić

**A General Sources of Social Crisis in Real Socialism —
theses**

In this article the author makes an analysis of the major sources of social crisis in the countries of so-called real socialism. The author emphasis the structural elements which produce the crisis and the different contradictions within the systems, as for example are: wrong planning, low work productivity, oscilation between centralization and decentralization, the militarization of the system, non-existence of the inherent adaptive dynamic mechanisms, etc.

Translated by
O. Čaldarović